

TIDSBEGREPP OCH TIDSFÖRHÅLLANDEN I GERMANSKA OCH ROMANSKA SPRÅK

Hur man uttrycker något på tyska som inte har hänt än

Christiane Andersen

“Vi lever i tiden”, säger filosofen. “Vi talar i tiden”, säger språkvetaren. Med lite entusiasm och intresse för språkfilosofi kan båda samtala om hur tidsbetydelser används i språken och hur språkanvändarna hanterar tidsbetydelser när de talar i sitt språk. Snart upptäcker man att det inte är en enkel relation att filosofera över – tid och språk. Redan från början är det dock tillrådligt att skiljer mellan två begrepp: ’tid’ och ’tempus’. Med ’tid’ menar man en fysikalisk dimension som har ett förlopp oberoende av det mänskliga språket. För ’tid’ används i språkvetenskaplig forskning vanligen tre så kallade tidsdomäner (ty. *Zeitstufen*): förfluten tid, nutid och framtid. I tysk tempusforskning talar man om *Vergangenheit* (före taltiden), *Gegenwart* (tiden under talandet) och *Zukunft* (efter taltiden). Talar man däremot om verbets grammatiska kategori som en tidsrelation i språket används ’tempus’. För de olika tempusformerna används i europeiska grammatikor för det mesta de latinska beteckningarna. I den tyska traditionella skolgrammatiken skiljer man följande tempusformer:

das Präsens (ich singe)

das Präteritum (äldre: Imperfekt) (ich sang)

das Perfekt (ich habe gesungen)

das Plusquamperfekt (ich hatte gesungen)

das Futur (Futur I) (ich werde kommen)

das Futur II (Futurum exactum) (ich werde gesungen haben)

Man ser genast att det finns sex tempusformer i den tyska språkläran som liknar mycket den latinska grammatiken, men inte helt, därför väljer jag att använda termer ur den tyska grammatiska traditionen.

Om man nu tänker på olika skriv- och uttalsregler för det tyska tempussystemet finns det också olika begreppsvarianter för samma tempusform: 'preteritum' benämns precis som på svenska 'imperfekt', och 'futurum' betecknas också som *Futur I*. *Futur II* kan också heta 'futurum exactum'. Den vana språkinläraren upptäcker också att det finns möjlighet att uttrycka framtidsbetydelse med rentav två tempusformer nämligen med *Futur I* och *Futur II*. Eftersom futurum heter 'framtid' på latin, ligger det ju nära att utgå ifrån att tempusformen futurum är relaterad till betydelsen 'framtid'. Men så är inte alltid fallet, ett enkelt yttrande om en händelse i framtiden, d.v.s. en händelse efter taltiden, uttrycks nämligen på tyska som på svenska med presensformen:

Wir treffen uns nächsten Mittwoch. 'Vi träffas nästa onsdag'.

För att uttrycka tid och i synnerhet något som inte har hänt än är tempussystemet bara ett av flera alternativ i tyskan. Det finns andra språkliga uttryck och till och med grammatiska kategorier som inkluderar tidsbetydelse. Tidsadverb, substantiv, adjektiv, verb, fraser och hela satser kan uttrycka 'framtid'.

bald (snart)

in einer Woche (om en vecka)

zukünftig (framtida)

Ich komme! (Jag kommer!)

Verbkategorin 'imperativ' innefattar nästan alltid framtidsbetydelse som *Hilf mir mal!* Hjälp! (imperativ singular). Eftersom imperativet är en grammatikaliserad form (en del av verbparadigmet) som används för att uttrycka en uppmaning till en handling som inte har hänt än har den redan en inbyggd framtidsbetydelse.

Men varför vill språkinläraren (till och med den vane) helst använda futurumformen för att uttrycka framtid i tyskan? Det är åtminstone en observation jag har gjort under min långa erfarenhet som universitetslärare. I samtal kan ett felaktigt bruk av futurum ge anledning till osäkerhet eller till och med missförstånd. Det finns närmare bestämt en betydelseskillnad i följande påståenden:

A: *Ich gehe heute Abend ins Kino.*

B: *Ich werde heute Abend ins Kino gehen.*

I exempel A används det enkla presens (*gehe*) och tidsadverbial för att meddela en händelse som ligger efter taltiden. I exempel B med *Futur I* (*werde gehen*) och tidsadverbial däremot meddelas också en händelse som ligger efter taltiden dock med betoningen att det finns en explicit avsikt att den planerade verksam-

heten genomförs. Talaren yttrar sin övertygelse. Ett sådant yttrande indikerar oftast att i ett tidigare samtal har påståtts något annat. Den här skillnaden kan inte förklaras med en tempuslära bestående av sex tempora (se ovan) som har överförts till den tyska grammatiken från den grekiska och latinska grammatiken och har under ett årtusende spelat en dominerande roll i den europeiska grammatikskrivningen.

Tabell 1. Det latinska och tyska tempussystemet och tidsdomäner för tyska tempora

latinsk grammatik	latinska exempel	tyska exempel	tidsdomäner för tyska tempusformer
presens	<i>educō</i>	<i>(ich) erziehe</i>	nutid, förfluten tid, framtid, VERKLIG
perfekt	<i>educavi</i>	<i>(ich) habe erzogen</i>	förfluten tid, framtid, VERKLIG
imperfekt	<i>educabam</i>	<i>(ich) erzog</i>	förfluten tid, framtid/fiktiv VERKLIG
Pluskvamperfekt	<i>educaveram</i>	<i>(ich) hatte erzogen</i>	förfluten tid, framtid/fiktiv VERKLIG
Futurum	<i>educabo</i>	<i>(ich) werde erziehen</i>	nutid, framtid HYPOTETISK
Futurum exactum	<i>educavero</i>	<i>(ich) werde erzogen haben</i>	nutid, framtid, HYPOTETISK

I latinet finns det för varje tempus en och bara en verbform, det talas därför också om syntetisk tempusbildning (se Tabell 1), medan tempusformerna i tyskan bildas huvudsakligen analytiskt, d.v.s. med *haben* eller *sein*. Så motsvarar till exempel den latinska syntetiska formen *educavero* de tre orden *werde erzogen haben* i tyskan.¹ Enbart ordet *erzogen* (particip perfekt) uttrycker verbets

¹ I Svenska Akademiens grammatik nämns *skola* och *komma* som futurala hjälpverb utan att explicit beskriva tempusformen futurum; däremot beskrivs framtid som referenstid (Teleman *et al.* 1999, 4:227). De svenska futurala hjälpverben har tydliga modala inslag i sin betydelse (Teleman *et al.* 1999, 4:229).

Reichenbachs introduktion av tidsintervaller var ett stort framsteg för forskningen inom tidssemantiken. Man kunde nu beskriva tidsbetydelser i relation till händelseförloppet och det konkreta talögonblicket och analysera detta i förhållande till olika språkliga uttryck. I satsen *Jag träffade min gamla kompis igår* ligger såväl refererad tid som satsens tid före talögonblicket, medan i satsen *Han har sagt att han vill gifta sig om ett år* är satsens tid före talögonblicket och själva talögonblicket ligger innan den refererade tiden. De använda tempusformerna är perfekt *har sagt* och presens *vill gifta sig* (se Figur 1).

Jag har för tillfället kommit så långt att jag har kunnat visa att tempusformen futurum och betydelseenheten ‘framtid’ d.v.s. ‘något som inte har hänt än’, inte är lika med varandra. Dessutom har jag också konstaterat att det finns ytterligare olika lexikala uttryck och grammatiska former som kan användas för att säga något om framtida händelser. Verbets grammatiska kategori futurum är endast en av dem. Det viktigaste i det här sammanhanget är att tidsdomäner är relativa och bundna till enskilda händelser.

1.1 ‘Framtid’ och fiktion

Utan tvivel finns det alltid en inbyggd tidsdimension i finita verb. Tydligast blir detta för preteritumformer som allmänt beskriver ett förflutet sakförhållande. Däremot kan användandet av preteritumformer såsom *war*, *hatte*, *ging*, *schlief*, *sagte* föra till en paradox som vi kan finna i exempelvis fiktionella texter, i synnerhet i romangenren. Den som har upptäckt fenomenet var Käte Hamburger i sitt banbrytande arbete om det fiktionella berättandet.² Hon citerar följande ur Alice Berends roman “Die Bräutigame der Babette Bomberling”:

Aber am Vormittag hatte sie den Baum zu putzen. Morgen war Weihnachten.
‘Men på föremiddagen fick hon pynta granen. I morgon var det jul’. (Min översättning, C.A.), (Hamburger 1968:65)

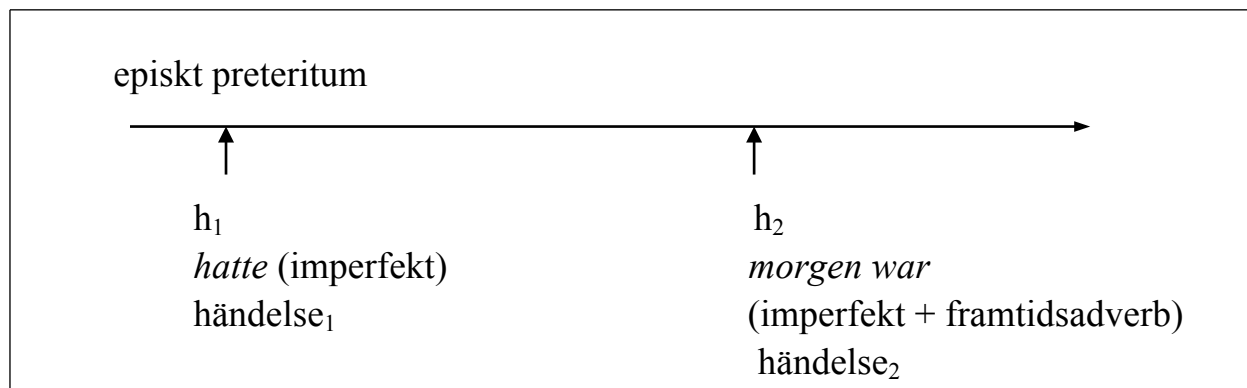
Hamburger påpekar här något som ingen annan tidigare har lagt märke till. Relationen mellan det deiktiska (utpekande) framtidsadverb *morgen* ‘i morgon’ och präteritumformen *war* ‘var’ kännetecknar satsen som *Romansatz* (mening i en roman) och bara som en sådan. (Hamburger 1968:66) Berättaren använder *episches Präteritum* för att beskriva en fiktiv händelse och skapar med det deik-

---

² Jfr Käte Hamburger, *Die Logik der Dichtung*, 1957, som citeras efter den utvidgade upplagan från 1968. Jag tackar litteraturvetaren Alexander Bareis (Lund) för att han nämnde Hamburgers arbete för mig, särskilt kapitlet *Das epische Präteritum* (1968:59–72).

tiska framtidsadverbet samtidigt en tidsrelation – en händelse förut (h_1) och en händelse därefter (h_2), (jfr Figur 2).

Figur 2. Tidsrelation i episkt preteritum

I den fiktionella texten verkar framtidsadverbet inte stå i logiskt-semantisk motsats till verbets imperfektform. Läsaren förstår att 'julhändelsen' följer efter 'granpyntningen', d.v.s. julen har inte hänt än vid den här tidpunkten i berättelsen. Paradoxalt nog används här preteritum (i kombination med ett framtidsadverb) för att skapa en efterföljande händelse som ligger i en fiktiv framtid i relation till en föregående händelse.

2. Tyskt futurum som en av verbets tempusform

Men vilken funktion har nu tyskt futurum när man vill uttrycka framtida händelser? I vilken mån, bör man fråga sig, har *Futur I* och *II* framtidsbetydelse och vilka andra semantiska funktioner har futurum då?

En förklaring på att tyskt futurum inte i första hand har en tidsfunktion utan i vidare mening uttrycker ett antagande om graden av sannolikhet kan finnas i tyskans historiska utveckling. Bildningen av futurum med *werden* + infinitiv är relativt ung. Svenskans futurala tempus (med *skall* + infinitiv eller *kommer att* + infinitiv) har inte grammatikaliserats på samma sätt som tyskt *Futur I* och *II*:

werden + infinitiv (*Futur I*)

werden + particip perfekt + *haben* (*Futur II*, futurum exactum)

Tyskt futurum är en analytisk form som bildas för alla personer i singular och plural. Det futurala hjälpverbet *werden* är dock inget modalverb som till exem-

pel *skall*.³ Upp till medelhögtyskan (till cirka 1350) använde man presens med modalverben *suln* (*sollen*), *müezen* (*müssen*) eller *wellen* (*wollen*) för att uttrycka framtida händelser. Futurumformen med *werden* + infinitiv utvecklades ur en kombination av *werden* + particip presens. Former som *ich werde gebende* (jag blir givande) förändrades förmodligen till den nuvarande futurumformen antingen på grund av avslipning eller på grund av att de morfologiskt blandades ihop med infinitivformen (jfr Hentschel 2003:102)⁴. Viktigt är i alla fall att tyska modalverb var inblandade i den historiska utvecklingen, som i engelskan och svenskan. Med den historiska utvecklingen kan vi därför delvis förklara de modala betydelseerna som futurumformerna bär med sig.

2.1 Futurum med betydelsen ‘antagande om en händelse i nutid eller förfluten tid’

Futurformernas allmänna funktion består i de flesta språk i att förutse något d.v.s. med futurum som tempusform gör talaren en prognos. Vanligtvis hänvisar prognoser till något som inte har hänt vid talögonblicket. När man använder tyskt futurum kan man även göra en prognos om något som har hänt eller händer just i talögonblicket, fast talaren inte kan kontrollera om händelsen har ägt rum eller äger rum just under talögonblicket.

A: *Warum ist denn die Monika noch nicht hier?*

B: *Sie wird im Stau stecken.*

C: *Sie wird doch unser Treffen nicht vergessen haben?*

A: ‘Var är Monika?’

B: ‘Hon sitter troligen fast i bilkön’.

C: ‘Jag hoppas att hon inte har glömt vårt möte’.

I dialogen A–C används *Futur I* (*wird stecken*) och *Futur II* (*wird vergessen haben*) för att svara på frågan som formuleras i presens *Warum ist denn die Mo-*

---

³ Hjälperbet *werden* används dessutom för att bilda tyskt passiv som i *das Wasser wird abgekocht*. *Werden*-passiv uttrycker en händelse (*Vorgang*); det finns ytterligare en passivform i tyskan, den så kallade *Zustandspassiv* som bildas med *sein* – *das Wasser ist abgekocht*. Här har vi ett tillstånd som följer efter händelsen där någon låter vattnet koka. Det är således olika talperspektiv där hjälperbet *werden* är inblandat. Det här är ganska speciellt för tyskan.

⁴ Hentschel hänvisar i en fotnot till en artikel från Leiss (1985). Där utvecklas idén att futurumformen med *werden* + infinitiv först kan ha bildats i tjeckiskt-tyskt tvåspråkiga Böhmen analogt till det tjeckiska *budu* + infinitiv (*budu* motsvarar *werden*) och senare ha spridits till det hela tyska språkområdet.

nika noch nicht hier? På svenska skulle man helst använda presensformen med något adverb (*troligen*) och andra lexem som till exempel *jag hoppas*.

Man kan även uttrycka en förmodan om en händelse som har ägt rum i förfluten tid och använda sig futurum exactum d.v.s. *Futur II*:

Sie wird nach Hause gegangen sein. ‘Hon har troligen gott hem’.

Sie wird sich neue Schuhe gekauft haben. ‘Hon har antagligen köpt nya skor’.

Men som med de flesta språkliga uttryck finns det olika möjligheter att uttrycka samma sak. På tyska kan man som på svenska säga: *Sie ist wohl nach Hause gegangen* eller *Sie hat sich wahrscheinlich neue Schuhe gekauft*. Perfektformen har i det här fallet samma betydelse, men att använda futurum i samma kontext är för min språkkänsla möjligen en lite finare stil för att budskapet är tydligare formulerat.

2.2 Futurum med betydelse ‘formellt löfte’

Futur I används som regel i yttranden där man vill utlova något som ligger i framtiden:

Ich werde deine Frau werden, was immer auch geschieht.

‘Jag blir din maka, vad det som än händer’.

Här uttrycks en framtidshändelse med betydelsen ‘löfte’. Intressant är därutöver att yttrandet *Ich werde deine Frau werden* får också ett litet formellt och till och med högtidligt inslag.

2.3 Futurum med betydelse ‘varning’

Ytterligare en betydelsekomponent kan fångas med *Futur I*. Man kan uttrycka en kort varning som medför ett snabbt agerande för den tilltalade. Futurumformen används i så fall i 2:a person:

Wirst du wohl leise sein! Unsere Tochter ist gerade eingeschlafen.

‘Tyst nu! Vår dotter har just somnat.’

Futur I i kombination med modalpartikeln *wohl* ersätter här imperativet *Sei leise!* Anmärkningsvärt är i detta sammanhang att imperativet inte kan kombineras med *wohl*, men man kunde tänka sig en annan modalpartikel som i *Sei mal leise!* Modalpartiklar ger den här typen av språkakt en lite smidigare och mildare toning.

3. Resumé

Först och främst har jag visat att tidsbetydelsen är – så att säga – inbyggt i språket eftersom ‘tid’ är en universell fysikalisk dimension. Men när vi uttrycker ‘tid’ i språket inser vi snabbt att tidsrelationer är relativa till talögonblicket, därför motsvarar tidsdomäner och tempusformer i språket inte varandra.

Det grammatiska tempusystemet i den tyska grammatiken återspeglar dessutom så väl historiska förändringar i själva språket som olika traditioner i den grammatiska beskrivningen av språket. När vi vill uttrycka något som inte har hänt än, d.v.s. framtida händelser i tyskan, får vi inte bli lurade av att den latinska tempusformen ‘futurum’ betyder ‘framtid’. Det har visat sig att tidsbetydelse och tempus inte har en direkt koppling i den tyska grammatiken. Det finns till och med språkvetare som ifrågasätter tempus som en grammatisk kategori. Ulrich Engel, författare av en tongivande tysk grammatik skriver så här: “Es ist gezeigt worden, dass die Annahme eines ‚Systems‘ von sechs deutschen Tempora ungerechtfertigt und wenig hilfreich ist.”⁵

Med denna bakgrund har jag lagt fram de viktigaste betydelseerna för de tyska tempusformerna *Futur I* och *Futur II*. Med tyskt futurum kan man uttrycka ett antagande om en händelse i nutid eller förfluten tid, ett formellt löfte om framtiden och en varning. Den modala aspekten är härmed klart dominerande.

Enkel framtidsbetydelse uttrycker man vanligtvis med tempusformen presens. Dock kan det förekomma att man i fiktiva texter paradoxalt nog använder preteritumformen (i kombination med ett framtidsadverb) för att skapa en efterföljande händelse som ligger i en fiktiv framtid i förhållande till en föregående händelse.

Sammanfattningsvis kan det konstateras att tidsbetydelse och i synnerhet betydelsen ‘framtid’ på ett naturligt sätt knyter an till modala betydelse⁶. Lite förenklat kan man säga att tyskt futurum snarare är en modal form av verbet än en temporal form.

Min lilla undersökning visar dessutom bara toppen av isberget. Det finns mycket kvar att förhålla sig till och forska om vad beträffar grammatisk och lexikalisk form i relation till tidsbetydelse.

---

⁵“Det har visat sig att ett antagande av ett ’system’ av sex tyska tempusformer är helt obefogat och föga hjälpsamt.” Engel (2004:268), (Min översättning, CA.).

⁶ Dahl (1985:103–112) kunde i en empirisk studie visa att den modala betydelsen i futurum finns i 64 språk från olika språkfamiljer.

Litteratur

- Duden. Die Grammatik.* 2005. Band 4. Hrsg. von der Dudenredaktion. Mannheim etc.: Dudenverlag.
- Engel, U. 2004. *Deutsche Grammatik.* München: Indicium.
- Hamburger, K. 1957, 1968. *Die Logik der Dichtung.* Stuttgart: Ernst Klett.
- Hentschel, E. & H. Weydt. 2003. *Handbuch der deutschen Grammatik.* Berlin, New York: De Gruyter.
- Dahl, Ö. 1985. *Tense and Aspect Systems.* Oxford: Oxford University Press.
- Leiss, E. 1985. „Zur Entstehung des neuhochdeutschen analytischen Futurs“. In: *Sprachwissenschaft* 10, 250–273.
- Redder, A. 1999. „‚Werden‘ – funktional grammatische Bestimmungen“. In: Redder, A. & J. Rehbein (Hg.) *Grammatik und mentale Prozesse.* Tübingen: Stauffenburg, 295–336.
- Reichenbach, H. 1924. *Axiomatik der relativistischen Raum-Zeit-Lehre.* Braunschweig: Vieweg & Sohn.
- Reichenbach, H. 1947. *Elements of Symbolic Logic.* New York: Macmillan Co.
- Teleman, U., S. Hellberg, E. Andersson *et al.* 1999. *Svenska Akademiens grammatik.* Band 4: Satser och meningar. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Weinrich, H. 1993. *Textgrammatik der deutschen Sprache.* Mannheim: Bibliographisches Institut.
- Zifonun, G., L. Hoffmann, B. Strecker *et al.* 1997. *Grammatik der deutschen Sprache.* Band 1– 3. Berlin etc.: de Gruyter.